

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИВЧЕННЯ ЯПОНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В РОСІЇ ТА УКРАЇНІ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ ст.

Осадча Ю. В.

Активне знайомство російських читачів з окремими зразками японської літератури почалося ще з середини ХІХ ст. завдяки перекладам – переважно з європейських мов – поетичних творів і сучасної тоді белетристики, казок і легенд, що з'являлися у спеціалізованих журналах («Детский отдых»), літературних альманахах («Изящная литература»), часописах («Вестник Европы», «Обозрение Восточное») та багатьох інших періодичних виданнях.

Так само, як і з творами російських письменників, які наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. японці читали англійською, французькою та німецькою мовами, японських авторів спочатку вивчали за іншомовними перекладами і дослідженнями. Поява, наприклад, японського роману «Принцеса кохання» (СПб., 1908) у перекладі В. Вадимова видається класичним зразком, оскільки ім'я японського автора – Фукауру Кьоске – майже неможливо реконструювати, а правопис японських слів і назв свідчить про переклад не з мови оригіналу.

Невичерпним джерелом під час написання численних нарисів і оглядів культури, побуту, звичаїв і, певна річ, літератури Японії стали роботи професорів Токійського університету, європейців за походженням – Карла Флоренца і Лафкадіо Хьорна. Окремими виданнями з'являються переклади з французької та німецької: «Пісні 100 поетів» (СПб., 1905), «Японська лірика» (СПб., 1912), а також «Душа Японії. Японські романи, повісті, оповідання, балади, танкі» (СПб., 1905) під редакцією Н. П. Азбелева.

Надзвичайної популярності набула праця англійського дослідника Астона В. Г. «Історія японської літератури» (Владивосток, 1904) у перекладі В. М. Мендріна – 5 російських часописів надрукували на неї рецензії. Й, можливо, саме вона, а вірніше кажучи, зарозумілість її автора, вплинула й надовго визначила ставлення до малознаної на той час японської літератури. Так, наприклад, книжка Н. Познякова «Японська поезія (Нарис)» (Москва, 1905) не тільки засвідчує повне незнання автором як історії японської літератури, так і традиційної східної, зокрема японської, поезики,

але й багато в чому наслідує загальний пафос зверхності Астона. Позняков почав із того, що «попередній дріб'язковий інтерес до Японії чи, вірніше, тільки до деяких її виробів – лакованих скриньок, черепахових палиць і віял – має змінитися, й вже змінився, на інтерес значно глибший і живий – інтерес до духовного життя японців» (2, с. 8), але потім перші літературні пам'ятки Японії, «Кодзікі» та «Ніхонгі», несподівано характеризуються наступним чином: «У них збереглося для нащадків більше двохсот пісень, які не вирізняються ніякими достоїнствами. Пісні ці надзвичайно примітивні, наївні, ба навіть незграбні. Тому вони й не підлягають віршованому переказу» (2, с. 9). Насамкінець про загальний характер японської поезії автор пише: «Японська поезія обмежена не лише змістом своїх творів – вона обмежена взагалі багато у чому. <...> Багата скоріше давниною, аніж змістом, образами й взагалі внутрішніми достоїнствами» (2, с. 11–12).

Про серйозні філологічні дослідження можна говорити лише починаючи з кінця першого десятиріччя ХХ ст., коли в 1909 р. у Хабаровську вийшла книжка Г. Ксімідова «Огляд історії сучасної японської літератури 1868–1906» з уточненням «За японськими джерелами». У передмові сам Ксімідов зазначає: «Випускну роботу, яка супроводжується спеціальними термінами й подробицями, автор скоротив до цієї брошури з метою забезпечити вільне її розуміння. Матеріал, тут запропонований, є результатом двохлітньої праці над перекладом історії японської літератури кандидата словесності японського університету Івакі поряд із розглядом багатьох оригіналів з національної белетристики під керівництвом професора японського університету пана Ясугі». Чи не вперше у цій роботі проаналізовано основні етапи розвитку не лише японської публіцистики, художньої прози та поезії кінця ХІХ – початку ХХ ст. і розглянуто діяльність японських перекладачів (окрему увагу приділено перекладам творів Гоголя і Толстого), але поруч зі стислими оглядами соціально-політичної, релігійної та мовної ситуації в країні, запропоновано авторські переклади з мови оригіналу деяких творів японських письменників. Автор надав стислий, але надзвичайно об'єктивний, точний та інформаційний опис головних літературних течій, шкіл та їх представників, а також характеристику основних жанрів модерної японської літератури. Водночас він намагався показати важливість і непересічність образних ним діячів шляхом порівнянь зі знайомими російським читачам

персоналіями на кшталт «Фукудзава – японський Ломоносов». Поза іншим, це єдина робота, де говориться про негативне сприйняття тогочасною критикою роману «Ваш покірний слуга, Кіт» одного з найвідоміших японських літераторів – Нацуме Сосекі.

Однак засновником традицій класичних філологічних досліджень японської літератури в Радянському Союзі вважається перший випускник-європеець Токійського імператорського університету і перший висококваліфікований японіст на Заході Сергій Єлисеєв (попри те, що єдиними надрукованими ним у Росії роботами були стаття «Японська література» у збірці «Література Сходу» (Пг., 1920) і окрема книжка «Японські казки» (Пг., 1921)).

Починаючи з другої половини 20-х і до середини 30-х років, у Петрограді та Москві проводяться різнопланові ґрунтовні дослідження з класичної японської літератури, результатом яких стали «Ісе-моногатарі. Лірична повість давньої Японії» (1926) і «Японська література у зразках і нарисах» (1927) М. Конрада, а також зібрані в антології «Література Китаю і Японії» («Восток. Сборник первый», 1935) розвідки з класичної поезії та традиційного театру Г. Глускіної (1926), літератури та мови давнього періоду О. Колпакчі, й дотепер неперевершені дослідження культури і фольклору айнів М. Невського та багатьох інших японознавців, чії роботи не втрачають своєї наукової значущості й у наші дні.

Позатим, на початку 30-х чітко означивсь ще один напрям діяльності – висвітлення розвитку пролетарського руху і боротьби дружніх «прогресивних» письменників у капіталістичній Японії. Про витиснення силоміць класичних філологічних досліджень на другий план свідчить не тільки і, навіть, не стільки вагома перевага у часописах оглядів, присвячених пролетарській японській літературі, статей типу «Дитяча література на службі у японського мілітаризму» («Иностр. книга», 1935) або численних рецензій на багаторазові передруки оповідань і повістей японських революційних авторів, а фактичне зникнення повноцінних перекладів і коментарів класичної та по-справжньому художньої літератури, з одного боку, та збільшення посібників і словників з технічної і військової лексики за рахунок зменшення мовної довідникової літератури, з іншого.

Більшість розвідок була надрукована у 20-ті та на початку 30-х років, і лише одне з трьох досліджень, виданих у середині 30-х, присвячено тогочасній японській літературі. Проте і воно було

неоднозначним: опікуватися виключно дозволеними письменниками було не надто коректно. Отже, у книжці Р. Кіма «Три будинки, через дорогу сусідніх два» (1934) у саркастичній формі описується літературне життя Японії 20–30-х рр., а всесвітньо визнані сьогодні класики ХХ ст. – Акутагава Рюноске, Кікуті Кан, Нацуме Сосекі, Танідзакі Дзюн'їтіро та багато інших – зображені, немов герої коміксів. Своєрідною ознакою доби стала також вмотивована радше ідеологією доби, аніж логікою і напрямом досліджень, поява прикметника «буржуазний» у дослідженнях М. Конрадом японської літератури нового часу, хоча це жодним чином не вплинуло на об'єктивність викладу і рівень розгляду матеріалу.

На жаль, стан японознавчих студій в Україні (японознавчі дослідження у Західній Україні, на жаль, залишилися поза увагою) у першій половині ХХ ст. змушує говорити не про дослідження, а лише про фрагментарне «вивчення» японської літератури. Поодинокі різнопланові огляди японської культури у переважно мистецького напрямку часописах 10-х років спиралися на іншомовні – західноєвропейські та російські – видання. Перші переклади з японської мови з'явилися значно пізніше, ніж у Росії, а саме – в журналі «Східний світ» за 1927 рік, №1. Це були переклади двох японських казок («Мацуюмське свічадо» і «Жаба з Осака й жаба з Кьото») і близько десятка віршів члена Всеукраїнської Наукової Асоціації Сходознавства і викладача японської мови на Курсах Східних мов у Харкові Федора Дам'яновича Пущенка (1879–?). Сам Пущенко зазначав: «Українських перекладів із оригіналів досі, либонь, іще не було» (3, с. 192). Переклади супроводжував доволі поверховий нарис під назвою «Японське письменство», зроблений, враховуючи те, що правопис і написання літературних термінів зроблено латиною, на основі англомовних джерел.

Першою – і, здається, останньою – окремою книжкою справжні переклади 26-ти танка Олександра Кременя (роки життя невідомі) вийшли у Харкові лише у 1931 р. під заголовком «Японська лірика феодальної доби» (з присвятою «Присвячуємо пам'яті японістки Віри Мусіївни Омбілевич, аспірантки Українського науково-дослідницького інституту сходознавства»). Однак інтерес для українського читача становили не стільки переклади, скільки розлога стаття «Утворення і розвиток японської лірики феодальної доби», де автор аналізує давню і класичну японську поезію, спираючись на й дотепер найкращі роботи своїх

попередників-сходознавців – М. Конрада, Г. Глускіну, С. Єлисеєва, В. Алексєєва та інших.

Попри чудово структурований виклад розвитку класичної поезії, жанрів та їх особливостей вимогою і потребою часу, а водночас і перепусткою до друку, виглядають визначення танка як поезії, що «виходить з вузьких кіл панівних верств, переходить до мас, пристосовується тут до зовсім іншого робочого життя, стає робочою піснею» (4, с. 8) або міркування з приводу «експлуатації селян» аристократією як «джерела для збільшення прибутків з податків» і задоволення своїх потреб. І, можливо, це єдина розвідка з літератури Японії класичного періоду, де культ краси і витонченість поезії аристократії було прокоментовано наступним «формулюванням» Плеханова: «Коли митець відривається в своїй творчості від здорового, народного джерела, то його тематика неодмінно збочує або в містицизм, або в сексуалізм» (4, с. 20).

Політична ситуація у Радянській Україні початку 30-х років і умови – психологічні, ідеологічні врешті-решт, технічне забезпечення праці українських сходознавців не тільки наклали відбиток на дану книжку, а й визначили подальшу долю філологічних досліджень з японістики взагалі. Протягом короткотривалого існування чи не єдиного фахового в Україні видання сходознавчих студій літературній Японії у «Східному Світі» приділено увагу лише двічі: у 1928 (№5), де надавалася інформація про сучасну російську літературу в Японії та переклади багатотомних праць Леніна японською мовою, а також у 1929 р. (№6), коли в шести рядках було проанонсовано про переклади «Шекспіра японською мовою» і прем'єру «Першої японської опери», написаної за європейським зразком.

Подальша картина ще сумніша. Брак висококваліфікованих японознавців в Україні й, відповідно, відсутність якісних перекладів з мови оригіналу компенсували, як правило, за рахунок перекладів з російської або західноєвропейських мов. Наприклад, у 1932 році (Харків-Одеса) вийшов перекладений з німецького видання японський робітничий роман Наосі Токунага «Вулиця без сонця» з післямовою групи японських революціонерів у Німеччині. Збірка оповідань класиків японської пролетарської літератури під заголовком «Японія» (1933) не містить жодних посилань на джерело, проте супроводжується колоритною агітаційною передмовою І. Владімірського: «І жодний терор, жодні зради

соціал-фашистів усіх мастей, жодна шовіністична пропаганда не можуть зупинити ростучого революційного руху в Японії. Такий загальний висновок, що його зробить читач, прочитавши збірку японської революційної літератури». Остання книжка стала хітом, оскільки отримала схвальні рецензії у московській пресі («Молодой большевик» 1934, №10; «Литературный критик» 1934, №12) та була перевидана у наступному, 1934 році. З іншого боку, інтернаціональний статус есперанто, що так полюбили японські пролетарські письменники, значно полегшував завдання. Навіть в «Антології літератур Сходу» (1961) японські твори перекладено з есперанто.

Таким чином, хвилі терорів, чисток і репресій 30-х років фактично стерли величезну за рівнем і масштабом відстань, що існувала між дослідженнями у Росії та в Україні початку 20-х рр., перекресливши найкращі традиції й відкинувши на багато років назад розвідки класичної філології у Росії і майже знищивши у зародку не лише літературознавчі студії, а й інші напрями українського японознавства, яке тільки починало формуватися.

Але якщо говорити узагальнено, то сформовані протягом фактично двох десятиліть два основні напрями досліджень японської літератури (і, власне кажучи, не тільки літератури) зберігалися в радянському японознавстві практично до 90-х років минулого століття. Йдеться про літературу класичну, давню (включаючи казки та інші фольклорні тексти) як літературу неангажовану і аполітичну, а також літературу пролетарську як «демократичну» і «прогресивну» на противагу «буржуазній», «імперіалістичній» і «шовіністській».

ЛІТЕРАТУРА

1. Ксимилов Г. Г. Обзор истории современной японской литературы 1868–1906 (По японским источникам). Издание автора., – Хабаровск, Типография Канцелярии Приамурского Генерал-Губернатора, 1909. – 121 с.
2. Позняков Н. Японская поэзия (Очерк). – М., издание Т-ва И. Д. Сытина, 1905. – 56 с.
3. Пущенко Ф. Д. Японське письменство // «Східний світ» 1927, №1. С. 192–197.
4. Японська лірика февдальної доби // Переклади з японської мови та стаття Ол. Кремена. – Х., РУХ, 1931. – 88 с.